

TEMA 5 : Prva svetovna vojna na Balkanu

Tomac, Peter. *Prvi svetski rat*. (str 271 – 313).

POHOD NA SRBIJO IN ČRNO GORO

Od kar je Turčija stopila v vojno se je Falkenhayn zanimal za povezavo z njimi. Najprej se je zanimal samo za plovbo po mednarodnih vodah Donave, dabi jih lahko oskrboval z orožjem in municijo. V teku kolubarske bitke se je neuspešno poskušal dogovoriti z Potiorekom o zavzetju severovhodnega dela Srbije, Negotinske krajine. Po padcu Beograda, 2. decembra 1914, je Henč na Donavi organiziral transport streliva za Turčijo, ki naj bi tekel mimo Beograda prav 15. decembra, ko je bil Beograd osvobojen, zaradi česar se je moral vrniti. Trmasti Falkenhayn je nekaj dni kasneje, ko je z drugim Potiorekovim porazom bilo jasno, da se nekaj časa ne bo možno iti čez Bolgarijo s Centralnimi silami, poizkušal prepričati Conrada da s skupnimi si po Donavi lami zavzameta Negotin, vendar Conrad ne želi iti v to avanturo u Srbiji. Ostal je Henčov konvoj, ki ga je spremljal avstroogarski monitor, da se prebije čez Donavo, pričakan je bil z močnim ognjem 24. decembra po toku navzgor od Smedereva, je moral skriti svoje poškodovane šlepe »tovorna ladja brez pogonskega stroja« v ustje Tamiša. Postalo je jasno, da se samo z zavzetjem Negotinske Krajine ne bi mogla vzpostaviti pot do Turčije in da je potrebno najprej premagati Srbijo. Če je bil potreben za to še en dokaz ga je priskrbel še en poizkus prodora po Donavi 13. marca, ki je po toku navzdol od Beograda končal z izgubo 40 vagonov streliva.

Po mnenju Conrada je bil nov napad na Srbijo možen samo s pomočjo Bolgarije. Avstro-Ogarska je morala upoštevati zahtevo Italije od 15. februarja, da se Srbije več ne napada vsaj dokler diplomacija Dunaja in Berlina poizkuša Rim odvrniti od vojne.

Ker ga je zaposljevala skrb za Turčijo, ki ji je pretil zlom na Dardanelih, po predoru pri Gorici in po tem, ko je Italija že odpovedala Trojno zvezo, je Falkenhayn 13. maja v sporazumu s Conradom, preko nemškega ministrstva za zunanje zadeve ponudil Bolgariji vojno konvencijo. Ne glede nato koliko so Ferdinand I. Koburgški in vojni krogi okoli njega želeli maščevanja Srbiji za poraz iz leta 1913, je Sofija 19. maja

zavrnila ponudbo. Za zavrnitev je Bolgarija imela veliko razlogov: Italija je tik pred tem da vstopi v vojno, v Dardanelih ni bilo še nič rešenega, uspehi Centralnih sil proti Rusiji še niso uspeli dobiti prepričljivih razmer, zavezniki so ravnokar začeli drugo bitko v Artoisu za katero se še ni vedelo kako se bo končala, in glede na potop Lusitania (7. maja) je bilo treba predvideti tudi spopad Nemčije z ZDA.

Istočasno, ko je izvedel za negativen odgovor Sofije je Falkenhayn sprožil vprašanje separatnega miru z Srbijo s čimer bi lahko odprl Donavo za zvezo z Turčijo. Od nje bi zahteval da Negotinsko krajino odstopi Avstro-ogarski, v zameno bi se ji ponudila severna Albanija in zedinjenje z Črno goro. Conrad in Bourian avstroogarski zunanji minister nista bila taki rešitvi nenaklonjena ne glede koliko je Avstro-ogarska bila v vojni s Srbijo, da si jo podredi, ker se Conrad nadejal, da bo po takem aranžmaju skupaj z Nemci napadel Italijo, ki jo je, če je to sploh možno, še bolj sovražil kot Srbijo vendar je ob prvem stiku s pomočjo nevtralnih sil doživel srbski odpor.⁸⁴

ODLOČITEV O OFENZIVI

Kmalu zatem štiri tedne po Gorici, kot je to formulirano v avstrijskem uradnem delu, je bolgarska vlada dala v vedenje, da bi se lahko postavila na stran Centralnih sil zaradi fantastičnih teritorialnih koncesij.⁸⁵ Falkenhayn je z veseljem sprejel ponudbo, Conrad z večjimi zadržki. On bi raje nadaljeval operacije proti Rusiji (po njegovem je Srbija stala in padala z Rusijo) in skupaj udariti po Italiji. Odločno je nasprotoval 15 letni pogodbi o zvezi, prav tako se ni strinjal, da bi vzhodno Srbijo predal Bolgarom, smatral je, da je to proti interesom Avstro-ogarske. Srbija bi morala biti podložna Avstro-ogarski, nasproti grofu Tisi, vplivnemu madžarskemu ministru predsedniku, ki ni želel da se kvarijo odnosi številnih narodnosti v Spodnji monarhiji, ki se je zgodila s priključitvijo novih jugoslovanskih teritorijev. V vsakem primeru pa je bilo potrebno zagotoviti, da se Romunija in Grčija ne vmešata v vojno.

Pogajanja med Falkenhaynom in bolgarskim pooblaščencom podpolkovnikom Gančevom, so se začela 3. avgusta v Plesu, sedežu NVK (nemška vojaška

⁸⁴ DER Weltkrieg, VIII, 606 607 in IX, 152: OULK, III, 8 9

⁸⁵ Zahtevala je ne samo vso Makedonijo do Kačanik, torej ves takomenovani sporni del iz pogodbe z Srbije iz 1912, temveč tudi desno obalo Morave, celo razvodnico med zahodno in južno Moravo. V primeru, da se Romunija in Grčija priključijo k Antanti, potem je Bolgarija zahtevala tudi kraje, ki jih je dobila 1913 s pogodbo v Bukarešti. Za vse te pridobitve bi Bolgarija zagotovila 15 letno zvezo z Nemčijo in Avstro-ogarsko. Nenazadnje je Bolgarija zahtevala Jedrenje in pas vzdolž Marica, o čemer so imeli pogajanja s Turki pod patronatom Nemčije

komanda). Nasprotno Falkenhaynovem nestrpnosti so se pogajanja zavlekla. Bolgarija se še ni dala. Operacije proti Rusiji niso dajale rešujočih rezultatov, na Dardanelih so se začeli novi Antantini napadi, Italija je 21. avgusta objavila vojno Turčiji, v Grčiji je Venicelos ponovno prišel na oblast, z potopitvijo britanske ladje Arabic, 19. avgusta se je pojavil nov boj med Nemčijo in ZDA. Ko se je nebo nad Centralnimi silami ponovno razvedrilo so podpisali Vojno konvencijo 6. septembra v Plesu kot sestavni del Pogodbe o prijateljstvu in zvezi, ki so ga podpisali istega dne v Sofiji za pet let, s čimer so bile s posebnim dodatkom zadovoljene vse teritorialne zahteve Bolgarije do Srbije (celo vzhodna Srbija, kar je bilo mnogo več kot v famoznem Sanstefanski pogodbi), pogojno pa tudi do Grčije in Romunije. Dobili so tudi visoko posojilo od Nemčije cca 200 milijonov frankov. Istega dne je podpisan tudi sporazum med Turčijo in Bolgarijo, s katerim je Bolgarija dobila pas 10 kilometrov na desni obali Marice z železniško postajo Karaagača v isto imenovanem predmestju Jedrena, s čimer je na lastnem teritoriju pridobila železniško povezavo z Dedeagačom, s svojo luko na Egejskem morju. Turčija se je pridružila 14. septembra Vojni konvenciji v Plesu.

Vojna konvencija je obvezala Nemčijo in Avstro-Ogarsko da se angažirata proti Srbiji z šestimi divizijami, Bolgarija pa s štirimi (s tremi brigadami), zaradi tolčenja srbske vojske kjer koli se bo našla z namenom, da se čim prej odpre in vzpostavi zveza pa kopnem med Madžarsko in Bolgarijo. Edina bolgarska divizija bi morala vpasti iz južne Bolgarije v Makedonijo. Bolgarija bo pričela z mobilizacijo, 15 dni po podpisu pogodbe in šla proti Srbiji pet dni po avstro -nemškem napadu. Sprejela je tudi obvezo, da bo zadržala nevtralnost do Romunije in Grčije, če bodo le-te ostale nevtralne, za to pa bodo Centralne sile smatrale, da je vsaka država, ki bi napadla Bolgarijo sovražna. Konvencija je nenazadnje predvidevala sodelovanje Nemčije, eventualno tudi Turčije, v obrambi bolgarskih obal na Črnem in Egejskem morju.

Vprašanje poveljevanje je povzročalo posebne skrbi. Bolgari so zahtevali da je poveljevanje nad vsemi enotami, ki so napotene proti Srbiji prevzame nemški general, ki je podrejen nemški vrhovni komandi. Zaradi Conradovega odpora, vprašanje ni rešeno z Vojno konvencijo, temveč s tajnim sporazumom med vrhovnima komandama v Plesu in Tešenu, po katerem bo Conrad po predhodnem dogovoru s Falkenhaynom podal navodila nemškemu generalu – komandantu na

Balkanu. Kmalu zatem je ponovno prišlo do spopada, ker je Felkenhajm izdal začetno direktivo 16. septembra s kajzerjevim podpisom.

S tako mogočno silo in s tako dobro osnovo ni bilo težko izdelati operacijski plan proti Srbiji.(osnovno črto operacij) Vendar je moral kljub vsemu odnehati od dvojnega obroča. V Bosni bi koncentracija moči trajala predolgo, niso pozabili niti na izkušnje Potiorek, ki je obtičal v goratih brezpotjih zahodne Srbije. Falkenhaynu se je mudilo. Prihajala je zima in naslednji napad na Drdanele bi se lahko končal fatalno. Zaradi tega gre preko Donave in Save. Iz Bosne bo pritiskal slabe enote, pa kar že naredijo. Splošna navodila 16. septembra je dana feldmaršalu Mackensenu, poveljnik isto imenovane Armadna supina,⁸⁶ za nalogo je dobil da usodno tolče srbsko vojsko in da vzpostavi in zagotovi zvezo preko Beograda in Sofije do Carigrada. Mackensenova direktiva je od 28. septembra napotila 11. in 3. armado na linijo Aranđelovac- (Smederevska) Palanka- Petrovac (na Mlavi). Center bo pri nemški 11. armadi, ki bo prečkala Donavo z glavno močjo pri Ramu, s pomožno enoto pri Smederovem, da bodo prodirali tudi po dolini Morave: avstroogarska 3. armada po tem, ko prečka Savo in Donavo pri Beogradu bo z glavnimi in pomožnimi enotami Savo pri Kupinovi, naredijo preboj proti Kragujevcu; bolgarska 1. armada bo delovala preko linije Zaječar- Knjaževac-Pirot na Paračin-Aleksinac-Niš. Bolgarska 2. armada, ki je pod neposredno bolgarsko vrhovno komando naj bi prodrla v dolino Vardara, da prekinejo komunikacijo Srbije z Solunom in Grčijo. Domnevali so da bodo zlomili srbski odpor s prodorom v prostor Čuprije, Kragujevca, Aleksinca, Niša. Izključili niso niti upanja, da bodo Srbom naredili nov Sedan z hitrim prodorom Bolgarov k Kruševcu in avstro- madžarov v Užice, z drugimi besedami, da bodo zaprli obroč okoli srbske vojske v dolini zahodne Morave. V najslabšem primeru, bodo Srbi ušli v gorati predel jugozahodne Srbije, kar je enako uničenju.

Bombardiranjem srbskih položajev pri Beogradu in Smederevem 19. septembra je bil dogovorjen znak za bolgarsko mobilizacijo, še eden od garantov Bolgariji, da bodo Avstro-Nemci zares napadli Srbijo. V naslednjih dnevih do konca meseca je iz zraka

⁸⁶ ARMADNA SUPINA Mackensen

vrženo 2.400 kilogramov bomb na požarevško letališče in na kragujevško letališče z nepričakovano slabimi rezultati. Pol bomb sploh ni eksplodiralo.

SRBIJA, GRČIJA IN ANTANTA

Po zmagi na Kolubari, je utrujena in izčrpana vojska potrebovala veliko časa da se opomore. Niso imeli dovolj hrane. Dostava iz ozadja je postala neredna, na opustošenem in izčrpanemu mejnemu pasu se vojska ni mogla prehranjevati. Srbska vojna komanda (SKV) je zaprosila Vojno ministrstvo 20. januarja, da poskrbi za stabilnejšo dostavo hrane, ne samo preko Prahova po Donavi iz Rusije, temveč tudi iz Soluna, opozorili so tudi na možnost epidemij. Žal so se njihove napovedi uresničile, pojavil se je pegavi tifus, ki je brez diskriminacije moril med vojsko (10 000) in civilnim prebivalstvom (100 000). Aprila je bilo v bolnicah 48.000 ljudi.

Putnik je zavrnil, da bi sprejel kozaško brigado, ki jo je ponujala Rusija, ker se mu je zdela premajhna. Iz istih razlogov je verjetno SVK se odločila, da ne potrebujejo soudeležbo anglo-francoskih in ruskih enot.

SVK je predvidevala, da se bo vprašanje srbske ofenzive hitro postavilo. Že pet dni kasneje, je veliki knez Nikolaj Nikolajevič v zvezi z načrtovano rusko ofenzivo preko Karpatov in zavezniško ofenzivo na Zahodu zaprosil, da srbska vojska začne z delovanjem in preusmeri vojno delovanje na teritorij astroogarske. SVK je zaprosila za odlog, da bi lahko zbrali za 12 do 15 dni hrane in prevoza, kar bi z rusko pomočjo lahko uspelo šele čez 20 dni. Medtem, ko sta se srbska vlada in SVK trudile, čim prej usposobiti svojo vojsko za ofenzivne operacije, jim je zagodlo vreme v drugi polovici maja. Močno deževje je povzročilo poplave. Ker je Stavka pritiskal na SVK, mu je le ta odgovorila 1. junija, da bodo se vključili v ofenzivo v dveh do treh tednih, pod pogojem, da preneha deževati in se teren osuši.

Nikolajč ni popustil in je še vedno zahteval, da SVK odpre ofenzivo. SVK je iz tega razloga 4.julija razložila vladi, zakaj v tej situaciji ni možno pričeti ofenzive, da brez možnosti, da jim zavezniki pomagajo srbska vojska ni sposobna priti daleč od obale Save in Donave brez podpore na krilih, in da bodo hitro padli na veliko sovražnikovo ozemlje z Sovražno Bolgarijo na hrbtu, s čimer se je moral 13. julija strinjati tudi veliki knez. Vendar ta dejstva niso vplivale na odločitev konference v Šantiliju 17.julija, niti Joffrove in Kadorine intervence, niti Stavkino vztrajanje, da Srbi gredo v ofenzivo, ker

naj bi Avstro-Mandžari povsem oslabili njihove vrste.⁸⁷ Z vdorom na sovražen teritorij, nesorazmerne moči, bi srbska vojska propadla, kar bi imelo slabe posledice tudi za Antanto. Srbija je s tem, ko je branila svojo integriteto, naredila veliko uslugo zavezniški strategiji. Med zavezniškimi generali je to razumel Kitchener, ki je kot na drugi strani Falkenhayn, vedel kaj pomeni Turčija za Centralne sile in njena povezava po kopnem. Med pritiski, ki so jih izvajale Rusija, Francija in Italija je dvakrat posredoval, da Srbija naj ne hiti z odpiranje ofenzive.

SVK je bolgarsko nevarnost argumentirala več kot realno. Od samega začetka je bil germanofilska vlada Radoslavljeva sovražno nastrojena do Srbije. Glede na Ferdinandovo sporočilo bolgarski vojski ob demobilizaciji leta 1913, da naj počaka, to ni bilo nič nenavadnega.⁸⁸ Videti je bilo kot, da je svetovna vojna postala prilika za maščevanje. Srbska zmaga na Jadru in Kolubari so samo za trenutek ohladile revanšiste. Bolgarsko stališče do Srbije in Antante se je razkril 2. aprila z napadom 3.000 bolgarskih komiti (bolgarske neregularne enote) iz bolgarskega teritorija na železniško postajo Strumica. Bolj kot sam dogodek je Srbijo užalilo uraden odgovor nad njihovo noto, kjer so napisali da so napad organizirali nezadovoljni srbski državljani in da je to njihov interen problem. Ob tej priliki je vojni minister general Fičev povedal srbskemu vojnemu odposlancu, da Bolgari nikoli ne bodo pozabili Makedonijo in da se bodo zaradi nje še šli v vojno s Srbijo, vendar vsekakor ne sedaj, ko so Rusi na njihov strani. Od takrat naprej se je mejna zaščita na Makedonsko Bolgarski meji okrepila z operativnimi skupinami, na škodo Soške fronte.

Nevarnost iz vzhoda za vardarske komunikacije je potencirana z grožnjami iz zahoda. Turčija in Avstro-ogarska so podpirale vstajo v Albaniji proti Esad-paši, baronica Skandra in prijatelji Antante in Srbije, ki je tam prevzel oblast v svoje roke po odhodu nesojenega albanskega princa VIDA. Srbska vlada se je bala, da bi po padcu Esad-paše, Avstro-ogarska in Turčija lahko organizirale albansko vojsko, veliko od 40 do 50 tisoč ljudi in napasti Srbijo v sporazumu z Makedonskim komitejem v Bolgariji, s katerim so imeli mlado turški oficirji kontakte. Srbska podpora

⁸⁷ Od januarja je avstroogarska Balkanska vojska dala veliko enot na rusko fronto, vendar je v maju – na veliko presenečenje Falkenhayna- imela še vedno 240.000 pušk proti 180.000 srbskih. Z odhodom 5. armade na Soško fronto je ostalo konec maja 177.000 pušk z 1.100 topovi, poleg tega so prispele tri nemške divizije (Der Weltkrieg, IX, 152.

⁸⁸ Ratovi i armije XIX. Veka, str.784.

Esad-paši so poslale svoje enote 29. maja, vkorakale so v Albanijo, zavzele so Elbasan in Tirano, Črnogorska enota je 28. junija okupiral Skadar. S posegom Srbije in Črne gore se je Esad paša obdržal, čeprav mu to v njegovi deželi to ni uspelo. Protesti Antante, še posebej Kitchnerja, ker se Srbija spušča v osvajanja, namesto, da bi svoje sile uporabila na severu, niso bili opravičene, ker so bile v Albanijo poslane improvizirane enote, katere so bile sestavljene iz lokalnega prebivalstva, ki so čuvale mejo od vpadov albanskih čet. Na isti način bi lahko ocenili protest Srbije in Črne gore zaradi okupacije Skadra.

Do pristopa Bolgarije Centralnim silam so se ponudbe v Sofiji vrstile iz obeh strani. Videti je, da Antanti ni uspelo ponuditi dovolj oz. vsaj ne toliko, kot so nasprotniki ponudili s sporazumom sklenjenega 6. septembra. Sodelovanje ali nevtralnost so Centralne sile plačale s teritorijem sovražne Turčije – s tistim, kar ostane, ko poravnajo račune s Rusijo – in zavezniške Srbije. Radoslav je 8. maja zahteval ne samo tisto, kar je Bolgarija dobila srbsko-bolgarskim s sporazumom iz 13. marca 1912 s katerim je razdeljena Makedonija (Kumanovo, Skopje, Debar), od Grčije pa Kavalu in Seres. Za intervenco proti Turčiji, je Antanta 29. maja ponudila Sofiji Trakijo do linije Enos – Midiji, torej tisto, kar so Bolgarija dobila z Londonskim mirom 1913 in linijo Kriva Palanka – Ohridsko jezero, pod pogojem, da Srbija na koncu vojne dobi pravične kompenzacije v BiH in na obali Jadrana. Ponujena ji je bila tudi Kavala, če Grčija kaj dobi v Mali Aziji. Srbska vlada se ni strinjala, da odtuji tako velik del teritorija, kar bi pomenilo tudi odpovedati se zavezništvu z Grčijo. Na Grejevo vztrajanje je Srbija 1. septembra na to pristala, po dolgi in mučni moralni borbi z določenimi omejitvami. Takrat je, kot smo videli, kocka v Sofiji že padla v korist Centralnih sil.⁸⁹

Vztrajnost srbske vlade v obrambi integritete ozemlja, ni opredelila Bolgarije pri izboru vojne strani. Pred jesenjo 1915 strateška situacija Antante ni bila rožnata. Rusi so porinjeni daleč na vzhod, kakor je bilo videti, so bili onemogočeni za večjo ofenzivo, Italijani so ujeti, Dardaneli so se obdržali, majska ofenziva v Artoisu je bila neuspešna. Pri odločanju, bi morali Bolgarski revanšisti upoštevati želje in strasti. V

⁸⁹ Ratovi i armije XIX veka, str. 748 in 775; S.Skoko, Drugi balkanski rat ... str.51-100.

manifestu bolgarskega kralja Ferdinanda 14. oktobra, ko je Bolgarija napadla brez vojne najave je izrecno napisano, da se vojna bliža k koncu.⁹⁰ Možno je, da je Bolgarska vlada verjela, da bo ravno s svojo intervencija obrnila Centralne sile. Če bi napadla Turčijo namesto Srbije, bi njen učinek bil večji, v nasprotno smer seveda.

Glede na koncentrično delovanje Bolgarov in zaveznikov, bi verjetno Carigrad padel, čim bi odprl pot, da materialno oskrbi Ruse z vsemi nepredvidljivimi posledicami. Tudi nevtralnost Bolgarije bi lahko imela isti učinek. Same brez Bolgarije, vsaj ne jeseni 1915, ko so bile soočene z zavezniškimi ofenzivami v Champagne, Artois in VOLINIJI, Centralne sile ne bi mogle napasti Srbije zaradi tega, ker so sprostili Donavo, kar je njihovo strategijo še zakompliciralo. V enem primeru bi lahko Bolgarija bolje pomagala tistemu, ki ji je sicer manj ponudil. Da je to manj bilo lahko več ali bolj varno od fatamorgane Centralnih sil pod germanofilsko vlado Radoslavljeva.

Antanta se je dolgo tolažila z iluzijo, da bodo Bolgarijo pridobili na svojo stran ali da bo ostala nevtralna, tudi ko je že bilo jasno, da Centralne sile koncentrirajo svoje sile proti Srbiji, o čemer so prihajala poročila iz vseh strani. Ruski car je še 18. septembra prepričeval srbskega vojnega odposlanca, da Nemci ne morajo proti Srbiji narediti nič resnega. Opozoril srbske vlade in vrhovne komande niso resno jemali, čeprav so bili sposobni podati kompetentnejše ocene bolgarskih namer. To trmasto nejevero ni bilo možno prepričati niti, ko je Bolgarija izvedla mobilizacijo vojske 22. septembra, niti sporazum, ki je bil objavljen istega dne s Turčijo. Kitchner je razlagal srbskemu vojnemu odposlancu 27. septembra, da je bolgarska mobilizacija blef, nemški trik, da bi Srbijo prisilili v oslabitev svoje fronte proti avstro-ogarski, in zameri SVK, da je svoje tri divizije poslala na bolgarsko mejo!

Glede na razumevanje razvoja dogodkov niti ni čudno, da je Antanta mirno gledala Bolgarske priprave na vojno s Srbijo. Bolgarijo so pustili, da se je v miru mobilizirala, skoncentrirala sile in da začne ob dnevu, ko se to njej zazdi.

SVK ni ravno čakala na dogodke. Že 10. avgusta se je pozanimala pri Grški vladi o njenem stališču – Grčija se je namreč 1. junija 1913 z obrambnim dogovorom zavezala, da v primeru bolgarskega napada priskoči na pomoč Srbiji – da bi se povezali z grškim general štabom in pričeli s pogajanjem o skupnem delovanju. O istem

⁹⁰ Nedeff, Les operations en Macedoine, 6.

vprašanju se je Putnik pozanimal 22.septembra. Tri dni kasneje zaprosi vlado, da se obrne na Antanto, ki naj napove vojno Bolgariji in svetuje skupni napad pred dokončno koncentracijo bolgarskih sil, ne glede na odločitev Grkov. V skrajnem primer, pod pogojem, da Romunija ostane nevtralna, naj namesto Grkov, iz fronte Carevo Selo – Kriva Palanka 120-150 tisoč zavezniških sile napade Bolgarijo, medtem bi Rusi napadli Varno in Burghas z enim kotpusom⁹¹ To so bile samo sanje. Rusija ni imela pomorskih možnosti za dva tako velika desanta, niti niso vojne razmere v Črnem morju to dovoljevale. Zahodni zavezniki se prav tako niso dogovorili o delovanju na Balkanu, tudi če bi to naredili, ne bi mogli v doglednem času premakniti tako velike sile v vzhodno Makedonijo, vsaj pred zaključkom Bolgarske koncentracije in vdorom v dolino Vardare. Tako je Srbija ostala sama s tem problemom. Ker so imeli Bolgari na meji s Srbijo manevre je SVK 19. avgusta zaprosila za dovoljenje vlade, da zaščiti svojo staro mejo, ki je bila do tega trenutka popolnoma odprta. 3. septembra je vlada prošnjo odobrila, v Zaječar so poslali Kombinirano I (Kombinovana I), za njo so poslali tudi ostale enote. Srbija ni mogla sama ustaviti bolgarsko nevarnost s preventivno akcijo, lahko pa je zavzela boljše položaje kot jih je imela na državni meji – če bi zavezniki to dopustili. Antanta je enoglasno pritisnila na srbsko vlado je le-ta 25. septembra zagrozila s smrtjo vsakemu vojaku ali komandantu, ki bi se z Bolgari kregal, izzival ali napadal, kar je potrdila 2. oktobra. Srbija bi lahko začela preventivno akcijo proti Bolgariji kljub nestrinjanju zaveznikov, vendar ne bi mogla nadomestiti velike politične škode z omejenimi strateškimi koristmi (Grčija!).

Glede na pasivnost svojih zaveznikov je srbska vlada 27. septembra od njih zahtevala, da od Bolgarije izveče njihove plane. Po mišljenju SVK – napisano v sporočilu – srbska vojska bi lahko bila uspešna vsaj na začetku, dokler se bolgarske sile ne skoncentrirajo, lahko počakali na pomoč zaveznikov, da preprečijo ukinitve proge na železnici v Makedoniji in dolini Timoka.⁹² Tudi temu predlogu se je Antanta uprla, da se ne bi zamerili Bolgariji! Po dolgem diplomatskem pregovarjanju so 2. oktobra, ko je Bolgarija že koncentrirala sile proti Srbiji, je (četvorna) Antana poslala v Bolgarijo povsem razblaženo diplomatsko noto, s katero daje na znanje, izjavo bolgarske vlade, da mobilizacija nima nobenih agresivnih namenov, vendar če pa so sile slučajno usmerjene proti Srbiji, da bodo to razumeli kot napad na Antanto.

⁹¹ Glede na VRS, VIII, 292-293, 298, bolj točno po predpostavki obrambnega ministra SVK.....

⁹² Sporočilo predsednika srbske vlade iz 27. septembra (M.Nikolajević, Srbija i njeni saveznici, 39-42).

Končno so 5. oktobra Rusija, Francija, Velika Britanija prekinile diplomatske odnose z Bolgarijo, naslednjega dne je to storila tudi Srbija. Zahvaljujoč se kratkovidnosti in neodločnosti velikih sil in tudi spletkam katerim bi bilo težko najti presedan do takrat v zgodovini, je vlada Ferdinanda Koburškega uspela, da paralizira akcijo svojih bodočih nasprotnikov vse do zadnjega trenutka, do začetka avstrijsko-nemške ofenzive (fronte).

V Grčiji se je o vprašanju intervencija odvijala borba med germanofilskim kraljem Konstantinom in Venicelosa, ki je zmagal na volitvah 13. junija in bil znova na čelu grške vlade. Venicelos je že v avgustu opozoril Berlin, da bo Bolgarija napade Srbija, Grčija tega ne bo mirno spremljala. Kot odgovor na bolgarsko mobilizacijo, je 24. septembra prepričal kralja Konstantina, da ukaže splošno mobilizacijo grške vojske. Ko je germanofilski nastrojeni grški generalštab postavil pod vprašaj vojno konvencijo iz 1. junija 1913, ki je predvidevala, da bo Srbija zagotovila 150.000 vojakov za fronto na liniji Đevđelija-Veles-Kumanovo-Pirot, je Venicelos to vojsko zahteval od Francije in Velike Britanije, ki sta 24. septembra pristale, da pošljejo omenjeno število vojakov na Balkan. Dogovorjeno je bilo, da bo Grčija samo protestirala, ko bo antantina vojska stopila na ozemlje nevtralne Grčije, če prispejo pred bolgarskim napadom Srbije. Na seji grškega parlamenta 29. septembra je sprejeta Veniceloseva izjava, da se bo grški narod uprl vsakemu narodu, ki bi rad dominiral na Balkanu. S čimer se je strinjal tudi Gunaris, šef opozicije. Videti je bilo kot, da je z grške in antantne strani narejeno vse, da se Bolgarski napad na Srbijo pričaka z odgovarjajočimi merami.

Že sama obljuba Antante o 150.000 ljudi je bila daleč realizacije, s tem pa tudi intervencija Grčije. Ko se je na Balkanu situacija zaostila sta Francija in Britanija pripravljali ofenzivo v Champagni in Artoisu, v Dardanelih je bila to njihova velika avgustovska ofenziva. Po tem neuspehu je vsa pozornost osredotočena na projekt operacija na azijski obali Dardanelov, ki bi jo izvedli Francozi pod generalom Sarrail, ki je bil razrešen iz mesta komandanta 3. armade in je bil postavljen 5. avgusta na čelo nove Vzhodne armade v kar naj bi se spremenil Vzhodni ekspedicijski korpus. Vendar Joffre ne da enot. Na angleško-francoski konferenci v Calaisu 11. septembra so sklenili samo, da bo zavezniški admiraliteta do 10. oktobra pripravili v Marseillesu transportne možnosti za premik štirih divizije v Dardanele. Pred začetkom ofenzive od katere se pričakuje preboj nemške fronte, Joffre ne da enot niti 21. septembra, ko je general Sarrail posredoval končni plan o napadu z azijske strani Dardanelov. Ko

so Venizelosu obljubili 150.000 ljudi za Balkan je Sarraiova ofenziva v Aziji postala brezpredmetna. Medtem, ko so se pogajali, kdo bo koliko dal in kdaj, so Francozi in Britanci napotili po eno divizijo v Dardanele. Prvi deli francoske 156. PD (pehotna divizija) in britanske 10. PD so se začeli izkrcavati v Solunu 5. oktobra. Komandant prve general Baillod (BAJU) ima ukaz iz Pariza, ki ga je prejel 3. oktobra, da svoje enote napoti v Niš po istem vrstnem redu kot prihajajo v Solun, ker so se odločili da francoske enote, ki bodo delovale v Srbiji zberejo tam.⁹³ V nadomestilo so Grki 5. oktobra razglasili nevtralnost, Venizelos je ponovno dal ostavko. Njegov naslednik Zaimis se je skliceval, da srbsko-grška pogodba velja samo za med balkanske spore in da ne velja več odkar so Srbijo napadle velike sile. Upanje, da bo Grčija poslala 90.000 ljudi proti Bolgariji so se razblinili. Ostale so samo velike sile, ki pa so bile še daleč. Poleg tega pa se Antanta še ni odpovedala Dardanelom, s svojimi slabimi močmi vzhodnega Mediterana morajo operirati v divergentni smeri, in niti ne vedo s kakšnimi močmi bodo razpolagali.

Srbska vojska je dočkala napad Avstro- Nemcev z enako razdeljenimi močmi proti staremu in novemu sovražniku. Na severni in zahodni fronti je imela 143 bataljonov, 15 eskadronov in 362 topov, na stari srbski- bolgarski meji 31 bataljonov in 54 topov. V Albaniji je bilo 13 bataljonov in 24 topov.⁹⁴ Tak razpored brez težišča, pravzaprav s težiščem na starih mejah, je rezultat ideje o preventivnem obračunu z Bolgarijo, ideja, ki je bila prekinjena med bolgarsko koncentracijo, so prekinili zavezniki z drugačnimi ocenami stanja in novimi podatki o ofenzivnih namerah Avstro–Nemcev. Glede na možnosti manevriranja je bilo možno braniti samo obmejno fronto. Črnogorska vojska je s svojim Sandžačkim vodom oprla na 1. armado (Užiški odred) in pomagala srbski vojski kot enakopraven zaveznik.

PREČKANJE DONAVE IN SAVE

Artilerija se je pripravljala za prečkanje Donave, Save in Drine, Armadna skupina Mackensen je 5. oktobra pričela z korekturnim streljanjem. Naslednjega dne popoldan nadaljevalo obstreljevanje iz vseh kalibrov od gorskega topa do možnarja 420 mm. Od Oršave do Višegrada se razlega bobnenje nemških in avstroogarskih topov – piše nevtralen kronik. Najmočnejše pri Smederevem in Beogradu ... tudi Tekije nasproti Oršava, pri Ramu, Obrenovca in Šabca je zaznamovala težek ogenj

⁹³ Depeša 5732-9/11 (Sarraill, Mon commandement 307)

⁹⁴ Sestava in razpored srbske vojske.....

na srbske obalne trdnjave... Smederevo je zažgano, beograjska predmestja spremenjena v ruševine, rovi in zaklonišča se polnijo s trupli. Kljub tem strašnim dejstvom srb ni zapustil ruševin...⁹⁵

Prečkanje se je pričelo v noči 6/7 oktobra. Na levem krilu 11. armade so Srbi zapustili Gorico (kota 350) na ovinku Rama pod ognjem štiridesetih baterij (dvanajst težkih in dve in pol najtežje) iz zahoda, severa in vzhoda, in vendar je X RK (rezervni korpus) prečkal Donavo brez težav, na izviru Karaše in Nere in pri Baziljaču, že prvega dne z 14 bataljoni in številnimi baterijami (osnovna vojaška enota v topništvu). Naslednja dva dni je korpus zavzel položaj na tetivi ramskega ovinka v višini Antema (kota 370), doživeli so samo slab odpor. Po toku navzgor je 7. oktobra IV RK uspel premestiti iz Ostrva samo eno in pol četo pri Leštaru, dva dni kasneje je pri Petki imel siguren taktični mostobran (prostor ob obali ali bregu, zlasti za zaščito izkrcavanja). Naprej je na zahodu III artilerijski korpus (AK) pričel prečkanje ponoči iz 8/9 oktobra iz obeh strani Smederevske ade (rečni otok) zahodno in vzhodno od Smederevega. Zahodno, zaradi močnega delovanja srbske artilerije, je od 53 čolnov na južno obalo prispelo samo 8 čolnov, na katerih je bilo samo 150 ljudi, ki so morali biti potegnjeni na levo obalo, samo vzhodno, prečkanje reke je potekalo brez težav; skoraj cel korpus je zvečer 9. oktobra bil na desni strani Donave. Takrat je 11. armada med Smederevim in Velikim Gradištem razpolagala s tremi mostobrani, ki so bili deset kilometrov široki.

Na levem krilu 3. armade, avstroogarski VIII AK je v noči 6/7. oktobra prečkal na desno obale Donave vzhodno od Kalamegdana tri in pol bataljonov, ki so se obdržali zahvaljujoč monitorju. Istočasno je nemški XXII RK uspel premakniti na južno obalo Save en in pol bataljon neposredno nasproti toku od Ade Ciganlije in zavzeti zahodni in vzhodni del tega otoka, malo Ado je zavzel šele popoldne v ponovljenem napadu. Vse pontone razen enega je onеспособil srbski mitralješki ogenj. Oba korpusa, ki sta delovala okoli Beograda sta pretrpela velike izgube. V VIII AK se je samo utopilo 400 ljudi, v XXII RK pa 200. Naslednje noč 7/8. oktobra so z prečkanjem nadaljevali, 9. oktobra so Avstro – Nemci zavzeli Beograd, ker se je obramba Beograda umaknila na linijo Veliki Vračar – Dedinje – Petlovo brdo – Železniki – Ostružnica. Avstroogarski XIX AK je prešel reko pri Progara in Boljevca relativno lahko s podporo monitorja vendar je 8. oktobra zadržan na tetivah teh ovinkov.

V glavnih smereh je prečkanje uspelo. Avstroogarska 3. armada je 10. oktobra pri Beogradu postavila dva mosta preko Save, 11. armada ni mogla pričeti z postavljanjem mostu na Donavi, dokler se ne privleče težek pontonski material, kar pa bo mogoče šele, ko zavzamejo desni breg Donave od Beograda do Smedereva in očistijo minska polja. Od tod ukaz 11. armadi, da z desnim krilom gre preko Smederevega na zahod, do takrat bo 3. armada obdrži smer za Arandjelovac. Zaradi občutnih izgub je Mackenzen je opozoril, da planski vdor brez hitenja zagotavlja najbolj uspešen rezultat.

Abeceda v takti obrambi reke je, da napadeš nasprotnika z rezervami, preden stopiš na drugo obalo. Vendar Srbi niso imeli dovolj rezerv, bilo jih je skoraj nemogoče vzpostaviti pri tako dolgi obrambni liniji, nesorazmernega proti razpoložljivim močmi. Proti napadi lokalnih rezerv so bili povsem neuspešni, zaradi sovražnikove premoči v orožju. Putnik je že 6. oktobra začel z umikom enot iz vzhodne fronte. Šumadijsku I pošlje iz Pirota v Knježevac, tri dni kasneje jo da na razpolago 3. armadi. Timočko II napoti 7. oktobra k obrambi Beograda, katera razdeli, da bi lahko vzdrževala svojo široko fronto. Divizija ne bo prišla do izraza kot udarna masa. Dva dni kasneje daje obrambi Beograda še po en polk iz Moravske in Timočke I iz vzhodne fronte. Da bi dvignili vojski morali je SVK obvestila 7. oktobra vse svoje enote, da se jutri začne transport francoskih in britanskih enot iz Soluna v Srbijo. General Baillud (Baju) je na osnovi direktive iz 3. oktobra nameraval en polk poslati v Srbijo, vendar je neposredno pred vkrcanjem so mu iz Pariza sporočili, da mora počakati še eno brigado iz Francije, da bi tri dni kasneje dočakal ukaz, da nobena francoska enota do nadaljnega ne sme prečkati srbsko-grške meje. Povsem jasno je, da je avstrijsko-nemški napad spremenil namere Pariza. Putnik je zahteval od vlade 8. oktobra, da zavezniki čim prej pridejo v Srbijo, zahtevo zopet postavi dan kasneje, ker drugače ne bodo obranili napada. Tega dne, predsednik vlade Nikola Pašič naslovi zaveznikom patetičen apel na pomoč. U Londonu je Jugoslovanski odbor po predsedništvom Hinka Hinkovića, objavil v Timu Manifest britanskemu narodu za pomoč srbskemu narodu.

Od 10 do 17. oktobra Avstro-Nemci niso mnogo napredovali, zaradi močnega Srbskega odpora, ki je imela svojo vojsko postavljeno okoli 15 km od mejnih rek.

Vsaka je imela pod nadzorom tudi po en velik mostobran: 11. armada od Golubca do Smederevega, 3. armada do izhoda velikega ovinka, ki ga Sava in Donava naredita pri Beogradu. Preko Zemuna in Beograda, Keveš je tu premestil tudi XIX AK iz Progara in Boljevca, od tu naprej premik ni bil več možen. On je bil angažiran na desnem krilu XXII RK. Med obema armadama v rajonu Grocke je ostalo Srbom 15 kilometrov obale, ki so ovirali promet na Donavi, otežen pa je bil tudi s močno košavo, 11. armada pa še vedno ni dobila svojih mostov. Zahodno od Beograda vse do Višegrada, Avstro-Madžari se niso premaknili iz mesta. Falkelhain ni bil zadovoljen z doseženimi rezultati. Zahteva hitrejše delo, od Conrada zahteva nove enote iz italijanske fronte, le-ta pristane samo da zamenja eno neuporabljeno »landšturmsko« brigado z eno gorsko brigado iz Soče. Falkenhaim je bil primoran, da Alpski korpus, ki je iz Tirolske že šel proti Vogezu, preusmeri na srbsko fronto.

INTERVENCIJA BOLGARIJE

Bolgari so stopili v vojno 14. namesto 11. oktobra, kot so bili dogovorjeni s svojimi zavezniki. Brez najave vojne, samo z kraljevim manifestom, z sovražnimi dejanji pa so pričeli dan prej. Njim se ni nič mudilo, saj jim je bilo z pogodbo garantirano vse kar so zahtevali v Srbiji. Do 17. oktobra še ni bilo čutiti njihove prisotnosti na avstrijsko-nemški fronti. Bolgarska 1. armada ja zadržana na meji z močnim napadom. Južno je 2. armada imela lažje delo, ker je bil meja slabo branjena. 17. oktobra je zasedla Vranje in presekala železniško zvezo med Skopjem in Nišom. Dva dni kasneje je padlo tudi Kumanovo.

Putnikove možnosti manevriranja so bile omejene. Od nenapadane 1. armade je vzel Moravsku II in še en polk, da bi jih napotil k obrambi Beograda, oziroma na Vlasinu, Konjsko divizijo je iz smeri Pirota preusmeril v 3. armado. Ne glede na to, da je manevriral z divizijami ni imel pravih možnosti, da bi z njimi izvedel velik proti udar, ki bi imel operativni pomen. Predolga fronta absorbira vse razpoložljive rezerve. Pod konstantnim sovražnikovim pritiskom je SVK 15. oktobra izdala pripravljalno direktivo za odpoklic severne fronte celo na linijo Bagrdan – desna obala Lepenice samo v skrajnem primeru, kot je rečeno, tako da se upočasni vdor sovražnika in da se pridobi dovolj časa za prihod zaveznikov, od katerih se zahteva da gredo v Niš.

Strategijo korak po korak priporoča tudi Kitchener iz Londona, seveda zaradi Dardanelov. Znanstvena fantastika o pomoči zaveznikov na izlitju Morave je onemogočala SVK, da naredi večje operativne poteze, da ohranijo zvezo z zavezniki in Solunom. SVK še ni pokopala upanja o prihodu zaveznikov v Niš, kljub temu, da je bila proga pri Vranju razbita. Obveščeni so bili tudi o stanju v Solunu in njihovi previdni strategiji, vedeli so tudi, da ni velikih možnosti, da bi zavezniki dejansko angažirali na Balkanu.

Poveljevanje nad (francosko) Vzhodno armado, ki je bila formirana 5. oktobra je prevzel Sarrail je 12. oktobra čim je prišel s prvimi deli 57. divizije. Do takrat je na Jeoffrovo pobudo odpravljena prepoved vstopa vojske v Srbijo, da bi se lahko ohranila zveza s Srbijo in Rusijo preko Prahovega. Sarrail je 14. oktobra poslal en polk in divizijo 156. PD na železniško postajo v Strumice, naslednje dni pa še neke dele, da zamenjajo srbske dele (Vardarski bomejno pas, sedem bataljonov, podpolkovnik Dušan Dimitrijević), ki zagotavljajo del od Đevđelije do Demirskih vrat. Britanska 10. divizija še nima dovoljenja iz Londona, da prečka srbsko mejo. Francoski in britanski komandanti v Solunu so bili neodvisni en od drugega, podrejeni pa so bili direktno svojim vladam, s tem, da - glede na anglo-francosko konference v Chantieu 8. oktobra – se upravljajo glede na zahteve SVK. Videli smo že kako so jih upoštevali.

NVK (Nemška vrhovna komanda) je do takrat izvedele, da so transporti zavezniških enot bili poslani na Đevđelijo. Nemški konzul v Solunu jih je skrbno obveščal. Kljub temu pa je Falkenhayn preprečil da bolgarske enote prestopijo grško mejo. Sprejel ni niti Mackensenov predlog, da izvedejo letalski napad na grško ozemlje. Kar je bil še dodaten razlog, da pohitijo z operacijami proti Srbom, do istega zaključka je prišla tudi NVK.

POIZKUS OBKROŽEVANJA

Ko so Avstro – Nemci učvrstili mostobrane, so 18. oktobra nadaljevali z vdorom v Srbijo glede na Mackensen direktivo iz 28. septembra, torej na liniji Arandelovac – Palanka – Petrovac. Tega dne je pri Grocki prišlo do slabe komunikacije med 3. in 11. armado, kar ima za posledico, da so pričeli z gradnjo dveh mostov za 11.

armado. Bolj čvrsta taktična zveza med obema armadama je vzpostavljena šele pri Azanju 23. oktobra (VIII in III AK). Prodor se odvija počasi. Srbi se močno upirajo s položaja na položaj, izvajajo protinapade, napadalci se ne želijo odpovedati moči svoje ogromne artilerije, ki počasi prihaja po razmočenemu terenu, nekje samo z hitrostjo enega kilometra na uro. Tudi bolgarska 1. armada gre počasi. V devetih dneh je naredila pot 10-15 km od meje, zavzela pa ni niti obmejnih mest: Negotin, Zaječar, Piroto. Mackensen je 19. oktobra interveniral, da se Bolgari ne zadržujejo okoli njih, temveč naj gredo energično med dva zadnja mesta na liniji Aleksinac – Niš.

Bila je to poteza v smeri nove operativne ideje – prej sekundarne – da se srbske glavne sile zrinejo v sredino države in jih tam odločno napadejo. Ozirajoč se na ta cilj je Mackensen izdal novo direktivo 22. oktobra, ki predvideva da bo 3. armada (razen XIX AK) prenese težišče na svoje desno krilo, da bi Srbe obkrožila pred Kragujevcem ali v dolini Zahodne Morave, medtem bo 11. armada prodirala po obeh obalah Morave s levim krilom na Čuprijo, kjer naj bi pomagala 1. bolgarski armadi. Pri tem bo XIX AK čuvala desni bok, šla bo preko Lazarevca na Gornji Milanovac. Medtem bo Sorsić šel na Valjevo, 62 PD pa na Užice. Bojazen za desni bok izhaja iz štaba 3. armade, ki podedovala patološke razmere. Tam se bojijo, da bodo Srbi iz zahoda izvršili proti udar tako kot decembra prejšnjega leta, še več ker je tu poveljeval vojvoda Mišič, ki je izvedel proti udar na Suvobor, a višji avstroogarski komandanti v sestavi 3. armade pa so to celo osebno doživeli. Zmaga na Kolubari je še vedno delovala!

Počasnost Bolgarov je izzvala strah v Mackenzovem štabu, da bi se Srbi izvlekli iz obroča, zaradi tega 26. oktobra ukazal, da se na notranjih krilih 3. in 11. armade udari na Kragujevac. Teži se k preboju fronte brez tega, da se zapusti dvojni obroč. Zato Glavic prenese težišče na levo obalo Velike Morave, Alpski korpus, ki mu je dodeljen – Donavo je prečkal pri Oršavi in Velikega Gradišta 29-30 oktobra - , napotil se je za svojim levim krilom.

V duhu Putnikove operativne koncepcije o pridobitvi časa se Srbi uporno branijo, posamično in aktivno. V obrambi Selevaca 21. oktobra – trdi Galvic – so sodelovale tudi ženske.⁹⁶ Naslednjega dne je močan protinapad Moravske II pri spodnjih

⁹⁶ M. Gallwitz, Meine Fuhrertätigkeit ... 410. On navaja, da je po kajzarjevemu ukazu bilo potrebno vsako smrtno kazen za ženske dostaviti njemu, da jo je odobril, vendar v tem slučaju – nadaljuje Galvic – zaradi

Rašanca potisnil levo krilo 11. armade (X RK) in presekal ofenzivne namere. Taki izolirani uspehi niso mogli bistveno spremeniti situacije. SVK je zvečer 23. oktobra izdala ukaz 1. in 3. armade in obrambi Beograda, da začnejo s postopnim umikom na glavno linijo obrambe Ježevac (kota 723, na Gornjačkoj klisuri) – desna obala Lepenice – Lepenička glava – Kotlenik (Crni Vrh, v smeri Kraljeva). S tem je padla odločitev, da se zapusti Kragujevac brez odrešilne bitke. Res pa je, da je komandant 1. armade vojvoda Mišič, manj angažiral okoli fronte, stalno in neuspešno čakal na priliko za veliki protiudar v desni bok 3. armade, medtem pa je vojvoda Putnik bolj skrbel za kontinuiteto fronte – streljal na več mest in je moral krpati z enotami prve armade – in za sigurnost odstopnice. Tak spor nazorov se je kresal 27. oktobra⁹⁷, kot neka repriza tistega dramatičnega razgovora v noči 28/29. novembra 1914 pred proti udarom 1. armade u končni fazi kolubarske bitke. Najmanj kar lahko povemo je, da so sedaj pogoji in izgledi za proti udar bili neprimerno manj ugodni.

Niti na vzhodu ni bila srbska obramba povsem pasivna. Šumadijska II je 24. oktobra povzročila s proti napadom težak udarec bolgarski 9. diviziji pri Drenovi glavi. Tudi lep lokalni uspeh brez operativnih posledic. Istega dne so zapustili Negotin in Prahovo, kar je omogočilo priključitev desnega krila 1. bolgarske in levega krila (avstroogaRSKI ODRED Filep) 11. nemške armade. Premiki nazaj severnega in vzhodnega fronte se medsebojno pogojujejo. SVK 26. oktobra ukaže Timoški vojski, da se umika v smeri Niš – Prokuplje – Kuršumlja – Priština, drugi armadi pa v smeri Lebane – Medveđa – Priština. Na koncu je 31. oktobra umakne 1. armado v smeri Kraljevo – Raška ; Obrambo Beograda v smeri Rukovac – Belušići – Kruševac – Jankova klisura (soteska) – Kuršumlja – Prepolac; 3. armada v smeri Čuprija – Paraćin – Ražanj – Đunis – Ribari – Grebac z komunikacijsko linijo : Grebac – Prokuplje- Kuršumlja. Pri tem je vojvoda Putnik namenil 2. armadi pogumen in delikatno nalogo: da pri Mramorju zahodno od Niša pridobi čas, medtem se Timoška vojska in 3. armada ne umaknejo v Prokuplje in se potem premakne na vnaprej dogovorjeni smeri: Lebane- Medveđa – Priština. Istega dne je z posebnim ukazom Putnik poudaril vsem enotam potrebo, da čim dlje zadržujejo sovražnika do prihoda zaveznikov.

nujnosti ni bilo mogoče tega izvesti. Samo v Selevcu je aretiranih 400 žensk, vendar nam Galvic ne odkriva koliko od tega števila je bilo usmerčeno.

⁹⁷ VRS, X, 327 - 328

Do takrat je bolgarska 2. armada zavzela vardarsko-moravsko magistralo od Vranje preko Skopja (zavzeto 22. oktobra) do Velesa (zavzet že 20. oktobra). Njo so Bolgari znatno povečali. Sedaj razpolaga z 3, 7, 5. in 11. PD in tudi 2. PD, v smeri Strume i Strumice, ki bo vstopila v njeno sestavo. Nemci so zaman poizkušali, da bi nekaj od teh okrepitev priskrbeli tudi 1. armada. Improvizirane Južnomoravske trupe, ki so bile sestavljene iz okoli desetih bataljonov, ki jih je SVK formirala 18. oktobra pod polkolnikov Milanom Tucakovićem, niso uspele da osvobodijo progo Niš – Skopje, kot jim je bilo ukazano so pa zaščitili smer Vranje – Leskovac, kjer so prodirale močne bolgarske trupe. Kačeničko klisuro je branila Bregalnička divizija, Vardarska divizija smer preko Skopske Črna gora in Končuljski soteska, Tetovski odred smer Skopje – Tetovo (okrepljen polk), Vardarski odred Veles – Prilep (8 bataljonov in 10 topov). Ukaz nad Enotami nove oblasti je pripravil 21. oktobra general Peter Bojovič v Skopju, dan pred evakuacijo.

Na vztrajanje SVK, da naj Francozi gredo na Veles, je Sarrail 19. oktobra napoti v Krivolak del 57. PD, ki se bo teko naslednjih dni grupirala v Tikvešu, medtem bo 156. PD južno čuvala progo. Britanska 10. PD bo končno dobila odobritev, da zavaruje progo od Dojrana do Boluna. Prvi njihovi deli so krenili preko srbsko-grške meje šele 29. oktobra, da zamenjajo desno krilo 156. PD. Do takrat je bilo vprašanje poveljevanja rešeno na zelo zapleten način : Sarrail se bo sporazumeval z britanskim komandantom v Solunu, ta bo naprej komuniciral z Londonom, da dobi odobritev. Poleg vsega tega , od izliva Črne reke v Vardar na jug Bolgari niso uspeli, da prekinejo železniško progo niti na enem mestu. Gradsko (železniška postaja) so zavzeli 29.oktobra.

UMIK SRBOV

Srbska vojska se je umikala postopoma proti jugovzhodu k Kosovem polju, vendar se Putnik ni še čisto odpovedal moravsko – vardarski magistrali in pomoči zaveznikov. Od Sarreila je 29. oktobra zahteval, da napade v smeri Skopja, preko Velesa in Ovčjega polja, medtem pa bodo Srbi napadli v Smeri Skopja iz Kosovega polja, kar Sarreil zavrne naslednjega dne. On pravzaprav ni imel s čim napasti, če je želel ohraniti zvezo s Solunom, tako kot je bilo od njega zahtevano iz Pariza. Putnik ne

odneha. Poizkušal bo sam. On je dal v akcijo proti Prištini Donavsko II iz 1. armade in Moravsko I iz 2. armade.

Sandžačka vojska, okrepljena z Kosovskim odredom, je učinkovito sodelovala v srbskih operacijah. Ko se je Užiški odred z Donjovasojeviško brigado, ki je bila v njegovi sestavi, umaknil k Užicu, Sandžačka vojska, ko je prečkala desni breg Lime je z zelo aktivnim delovanjem krila okrepljeno 62. PD v Višegradu in je uspešno zaprla smeri, ki so vodile v Sandžak in za katere je SVK v dopisu CVK 31. oktobra ocenila kot zelo nevarne za srbsko vojsko. Že naslednjega dne so Črnogorci zadali 9. Landsturm brigade (LŠ.B.) težak poraz pri Bijelem brdu; izgubila je 800 mrtvih in ranjenih, 300 ujetnikov in 4 topov.

Avstro Nemci so pričakovali rešujočo bitko pred Kragujevcem. Na fronti , ki je obsegala 60 kilometrov od Gornjega Milanovca do Velike Morave, oni so imeli 31. oktobra imeli štiri korpuse (XXII RK, VIII AK, III AK, IV RK) z desetimi divizijami. To bi morala biti frontalna bitka, ker so krila zaostajal. Na njihovo veliko presenečenje so letalske enote sporočile, da se Srbi po celi liniji umikajo. Uspelo ni niti obroč, niti preboj. Konca pohoda ni bilo videti. Razočaranje je bilo toliko večje, ker so Nemci v treh tednih uspeli zajeti samo okoli 120.000 ljudi, 23 topov in 16 mitraljezev, Avstro – Madžari 3.300 ljudi, 17 topov in 2. mitraljeza, Bolgari 6.000 ljudi in 60 topov, večinoma teh topov je bilo trdnjavijskih iz Zaječara in Pirota.

Računajoč, da se bo obroč okoli Srbov zaključil nekje okoli Zahodne Morave je NVK opovnomočila Mackensen, da zaključi kapitulacijo, če jo bodo Srbi ponudili. Ker obroč ni uspel so Nemci krivili slabi kvaliteti avstroogarskih enot na zahodnem krilu, vendar je tudi njihovo levo krilo (X RK in Alpski korpus) daleč zaostal, da o Bolgarih niti ne govorimo.

Mackensen je poizkušal še enkrat obkoliti Srbe, da jih vrže od Kraljeva niz Zahodno Moravo v naročje Bolgarov, rezultat bi bil isti. Njegov ukaz iz 1. novembra predvideva, da bo XIX AK prečkala Moravo nekje okoli Čačka in nadaljevala po desni obali k Kraljevu, XXII RK v isti smeri po levi obali, medtem bo Sorsić preko Užic in Požege nadaljeval k Ivanjci. Na 62. PD se ni moglo računati po porazu pri Bijelem brdu (Bela Gora). Niso povsem nehali upati, da bodo Srbi južno od Kragujevca odločili za usodno bitko. Putnik tega ni nameraval storiti. Vztrajna obramba od

položaja na položaj, da pridobi čas za morebitne zavezniške intervencije, brez spuščanja v odločilno bitko v kateri bi bile vse prednosti na sovražnikovi strani.

Nov manever obkrožanja je prekinjen z odporom 1. armade, ki se je v noči iz 4-5. november premaknila na desno obalo Zahodne Morave. 2. armada je zapustila Niš naslednjega dne in zapustila levo obalo južne Morave. V njeno sestavo je tega dne vstopila Timočka vojska. Umik kril je povzročil, da je Odbrana Beograda in 3. armada bila manj stisnjena, pohiteli so tudi na prehode Zahodne oziroma Južne Morave. Neizogibno je bilo, da po mesecu dni borbe in maršev, da so zaostali mnogi izmučeni vojaki. Avstrijsko-nemška poročila beležijo več ujetnikov, med njimi tudi tiste, ki so bili odpuščeni iz enot. Zaplenjeno je tudi veliko materiala, pretežno trofejnega. Glavic beleži tudi ropanje nemških enot v Kragujevcu in drugih mestih, kot je zabeležil tudi za Požarevac⁹⁸

Z zavzetjem Niša je dosežen glavni cilj pohoda na Srbijo – odprtje proge za Bolgarijo. Do takrat je tudi Donava pripravljena za plovbo. Prvi municijski taransporti v Turčijo so do takrat prišli do Rusea in Svištova. Ker srbska vojska ni bila uničena in so se zavezniki izkrcavali v Solunu se je bilo potrebno odločiti kako naprej. Na konferenci v Plesu, 6. novembra je odločeno, da Mackensen in 2. bolgarska armada podaljšajo operacije koncentrično na Prištino do popolnega uničenja srbske vojske, potem nadaljujejo s pomočjo zaveznikov, z bočno zaščito proti Črni gori, in to vse pod predpostavko, da se njihovo izkrcevanje v Solunu ne bo razvilo v veliko operacijo balkanskih razmer. Dva, tri dni kasneje, ko se je Falkenheim umaknil nekaj nemških divizij na dopust v Banat, z izgovorom, da tako ali tako ni za njih prostora na fronti. Conrad je protestiral in zahteval, da en nemški korpus napoti v Makedonijo, kar so zahtevali tudi Bolgari poleg tega, da so premaknili 6. in 8. divizijo v 2. armado. Med Plesom in Tešenom so bili odnosi zelo napeti. Okupirano Srbijo so si razdelili Avstro – Madžari in Bolgari po liniji Velike in Južne Morave, kar je že zaostriло odnose med njimi. Nemci so sebi rezervirali pravico, da upravljajo s progo Beograd- Niš- Sofija, ki jih je tako zelo zanimala.

⁹⁸ Gallwitz, Meine Fuhrertätigkeit... 435-436. Glavic je postavljen na srbsko listo vojnih zločincev.

V teh težkih trenutkih je SVK prejela zelo nasprotujoče si novice. Od vojaškega odposlanca v Rusiji so 3. novembra izvedli, da Rusi prevažajo na Črno morje dva korpusa (5. KavK in 6.AK), ki bi lahko bil čez 12-14 dni izkrčan v Varni, poizkusili pa bodo tudi pridobiti dovoljenje od Bukarešte da prečkajo ozemlje pri Dobrudžu. Ta ekspedicijska armada – se pove v depeši – se bo povečala na 150.000 ljudi. Vojnemu odposlancu je to informacijo potrdil sam ruski car. Istega dne se oglasi tudi vojni odposlanec iz Pariza, da se francoska 122. PD izkrcava v Solunu in da je tja napotena tudi ena britanska divizija iz Aleksandrije, da pa se tudi druge enote vkrcavajo v Marseillesu. Dva dni kasneje se zopet oglasi vojni odposlanec iz Pariza z vestjo, da so se zavezniki odločili poslati pomoč Srbiji armado, sestavljeno iz 150.000 ljudi, njihova prva naloga bo, da nažene Bolgare iz Skopja na vzhod in odpre progo Solun – Vranje. Predsednik vlade Nikola Pašić, je z dopisom polnim optimizma in naivnostjo obvestil vrh SVK o pričakovano akcijo zaveznikov na Balkanu. Istočasno iz Soluna prihajajo drugačne vesti. Srbski delegat obvesti SVK 3. novembra, da je Sarille izjavil, da še vedno ni mogoče prevzeti ofenzive, dokler ne dobi okrepitev in dovoljenja svoje vlade in da so v Solun prisperele prve francoske enote 122. PD in da potrebuje najmen sedem dni, da jih pošlje na fronto. SVK je vseeno imela prav, da je ostala pri svoji strategiji o pridobivanju časa, dokler ne prispejo zavezniki, predvsem zaradi pričakovane ruske pomoči, ki je nihče ni demantiral. SVK ni opustila ideje, da se prebije do zaveznikov in je 6. novembra ponovno zaprosila Sertreila, da prične z ofenzivo proti Velesu in Skopju, katero bi Srbi podprli z dvema divizijama iz Kosova.

SARREILOVA OFENZIVA

General Sarreil, ogorčen, ker je bil zamenjan iz čela 3. armade v Franciji, je sam sebe bolj doživljal kot pregnanca, kot komandanta nove vojske, ki praktično sploh še ni obstajala. Nova francoska vlada Aristida Brijana ustanovljena 30. oktobra, pošlje Sarrailu navodila 2. novembra po katerih bodo britanci čuvali progo Solun – Krivolak. Francozi naj bi delovali na območju Velesa, da bi olajšali srbsko ofenzivo pri Skopju, 6. novembra ko niso upoštevali sarreilove zahteve, da se njegova vzhodna armada okrepi s štirimi korpusi, mu pušča prosto iniciativo v zelo širokih mejah njegovih instrukcij.

Britanci so bili daleč od Krivolaka, oni so (10 PD) komaj vstopili na Srbski teritorij. Z svojimi tremi divizijami (57, 122, 156) Sarrill naj bi čuval železniško progo, da štiti svoje boke (levi na spodnjem toku Črne reke je vse bolj ogrožen s prodorom Bolgarov proti Prilepu) in da prevzame ofenzivo. Prevzame dva napada: prvi 3. novembra z deli 57. PD, kasneje okrepljene z eno brigado iz 122. PD, na levi obali Črne reke, ki pa ne dosega kakšnih opaznih taktičnih rezultatov, samo malo je razbremenila Vardarski odred: drugi z deli 156. PD proti Strumici, zavzame greben Kosturino. Oba napada sta ustavljena 12. novembra po ukazu francoske vlade, ki je priporočala skrajno previdnost. V bistvu dve divergentne ofenzive (tako jih imenujejo francozi): ena proti severo zahodu, druga severovzhodu, na razdalji 50 kilometrov – interval je branila skoraj sama ovira reka Vardar - , na 150 oziroma 80 kilometrov od baze (Solun). Medtem (5. novembra) se v Solunu izkrcajo prvi deli britanske 22. PD. Britanske divizije so precej nekompletne, manjkajo jim artilerija in vozovi.

Pred vztrajnim srbskim odporom, ki je še vedno pod težkimi protinapadi, pa tudi zaradi težkega in brezpotnega terena, nekje celo pokritega s snegom, za katerega niso bile primerno opremljene vse enote, so Avstro – Nemci in Bolgari počasi napredovali. Mackensen jih priganja, zdi se mu tudi, da Bolgari niso zelo zainteresirani za operacije z druge strani Južne Morave. Ko je Mackensen ugotovil, da se Srbi umikajo proti jugu in proti jugozahodu, kot se je prej predpostavljalo, verjeli so tudi, da se bodo Srbi poizkušali prebiti proti jugu je Mackensen 13. novembra preusmeri svoje kolone bolj proti vzhodu : 3. armada postavi na linijo Novi Pazar (XIX AK) – Mitrovica (XXII RK) – Priština (izključno VIII AK); 11. armada je obdržala smer Kuršumlija – Priština, bolgarska 1. armada (1. in 9. PD) je napotena na fronto Priština – Gnjilane. Naprej na jugu se je navezovala severna skupina bolgarske 2. armade, ki je prodirala Končulanski in Kačniški soteski.

ODLOČITEV O UMIKU IZ KOSOVA

Putnik ni nikoli opustil ideje, da se prebije preko Skopja do zaveznikov. Predhodno je moral preskrbeti umik na Kosovo. Ko je prodor bolgarske 1. divizije iz Leskovca v Lebane je ogrozil umik velikega dela srbske vojske, Moravska II, Timočka,

Šumadijska II so jo potisnile proti Leskovcu z velikimi izgubami. Trenuten uspeh, ki je omogočil SVK, da z direktivo istega dne uredi v naprej dogovorjen umik v Prištino, pri čemur je Timočka vojska (kombinirana I in Krajiški odred sestavljen in dveh polkov tretjega reda in tri baterije) odide iz sestave 2. armade. Ni veliko dobrih vesti od zaveznikov. Vojni odposlanec v Franciji sporoča, da je Serrill dobil ukaz iz Pariza, da začne z energično ofenzivo na severu, nima pa novih podatkov o izkrcavanju novih enot v Solunu. Putnik izve šele 15. novembra, da se Francozi umikajo na Črno reko (spodnji tok). Kljub temu pripravlja protiofenzivo proti Skopju. Na veliko presenečenje gre SVK naslednjega dne iz Mitrovice celo v Prizren, mogoče zaradi tega, da preprečijo, da ne bi bila odrezana iz te smeri.

Stanje srbskih enot se je vidno poslabšala. Nadčloveški napor niso ostali nekaznovani za moralo, duh in disciplino vojske. SVK je 9. novembra ukazala vsem komandantom, da morajo v svojih enotah dvigniti moralo, duh in disciplino vojske, na vsak način, brez ozira ne glede na zakonske odgovornosti. Vendar se niso več mogle dopolniti enote, katerih število je močno palo.

Ukaz za preboj je izdal SVK 17. novembra pred zoro Timoški vojski, da z Bregalniško divizijo obvlada Kačaničko sotesko in ogrozi Skopje, Komandi enot nove oblasti (Moravska I. in II, Vardarska divizija in Kombinovan Odred), da zavzame Gnijlane in obvlada Končuljsko sotesko in prelaze na Skopski Črni gori.

Poizkus preboja k Skopju je izveden 17. – 21. novembra, po prvih ohrabrujočih rezultatih je doživel neuspeh. SVK je 21. novembra izdala ukaz, da se umaknejo na levo obalo Sitnice. Tu so lahko dobilisamo odmor. Štiri dni kasneje ona organizira umik na jadransko primorje, na linijo Drač-Skadar, skozi Črno goro in severno Albanijo: 1.,2.,3., armada in Odbrana Beograda v smeri Peč- Andrijevica – Podgorica – Skadar, s tem, da 1. armada zapira smeri, ki sovražnika peljejo k Rožaju in Beranama in tu ostane, dokler se 3. in 2.armada in Odbrana Beograda ne rešijo pri Andrijevicu, po čemer se umakne na Andrijevicu in tu ostane, da zapre pot od Berana in Peći v Podgorico; Enote nove območja se umikajo v smeri Đakovica – Vezirov most in Prizren – Ljum Kula – Spas – Fleti – Puka, na Skadar in Lješ; Timoška vojska- pod poveljstvo katere so vse enote na teritoriji Bitolska divizijsko območje in Albanski odred – v smeri Prizren- Ljum Kula – Piškopeja – Debar – Elbsan. S tem ukazom bo srbska vojska zašla na brezpotja, skoti katere so vodile samo konjske

poti in pešpoti in je ukazano, da morajo tope, ki jih ni mogoče vzeti s seboj zakopati, vozove naj uničijo, če jih ni možno spremeniti v dvokolesnike.

Istega dne je Putnik svojim enotam razložil smisel umika in perspektive : ... Kapitulacija bi bila najslabša rešitev, ker se z njo izgubi država, naši zavezniki nas bi povsem zapustili.... Mi bi bili čisto izgubljeni. Edina rešitev izte težke situacije je, da se umaknemo na jadransko primorje. Tu se bo naša vojska reogarnizirala, oskrbela z hrano, orožjem, municijo, obleko ... Država ni izgubila svojega bistva... dokler imamo vladarja, vlado in vojsko ... naša domovina bo spet svobodna in še večja kot je bila ...

Umik na Kosovo je nazaj potegnilo tudi Sandžačko vojsko, ki je tako dolgo in uspešno ščitila levo krilo srbskega razporeda. Na koncu je 62. PD – sedaj okrepljena in boljje oskrbljena artilerijom in gorsko opremo – je lahko 14. novembra šla v napad , da bi pet dni kasneje prišla v Lim, na odcep Rudo – Priboj – Nova Varoš. Od tu se je šlo naprej, ko so se Črnogorci umaknili v Limo. V borbah z upornimi zaščitnico, 62. PD je 1. decembra zavzela Pljevlja in dva dni kasneje formirala mostobran nalevi obali Čehotine. Tako so Avstro- Madžari zavzeli progo Ustiprača – Uvec in po poti Goražde-Boljanići – Pljevlja – Pripolje.

SVK je 26. novembra sama šla iz Prizrena za Skadar v smeri Ljum Kula – Spas – Sakat – Fleti – Spasari, kamor je prišla šele 6. decembra namesto 30. novembra, kot je predvidevala in obvestila enote. V toku poti ni sprejemala in ni izdajala ukazov. Bila je izključeni iz dogajanja. Vlada je po isti poti tja prispela 30. novembra, dan kasneje tudi vrhovni komandant.

Poizkus srbskega prodora proti Skopju je podrezal mackensena 19.novembra, da je pohitel z premikom k Kosovu, tako, da je bolgarska 1. armada in severna skupina 2. armade preseka srbsko odstopnico k Prizrenu in Peči. Ko sonjegove skupine 24. novembra prebili v Mitrovici, Vučitrn in Prištino je mackensen domneval da je njegova naloga končana. Preganjanje srbske vojske, ki jo je ocenil na okoli 20.000 do 30.000 prepustil Bolgarom.

Umik nemške vojske je povzročil oster nestrinjanje med Mackensenom in Falkheimaom. Falkenheim je planiral, da sprost čim več nemških skupin iz Zahoda, kjer je planiral veliko ofenzivo, njegov avstrijski kolega je želel razčistil situacijo na

Balkanu. Po koncu pohoda na Srbijo je bilo potrebno se odločiti o bodočih operacijah. Na sestanek v Plesu 27. novembra je bilo dogovorjeno, da se po Mackensenovem poveljevanjem napadejo Serrillove enote z armadami Keveš, Galvic, Bojadžijev in Todorov, s tem da se ne prečka srbska-grška meja.

SARRAILLEV UMIK

Po srbskem umiku s Kosova francoska Vzhodna armada s svojimi tremi divizijami (50 000 ljudi) ni mogla ostati na srbskem ozemlju, še zlasti ker so Rusi že opustili načrt za intervencijo na Balkanu, Italija pa je zavrnila sodelovanje na vardarski smeri.¹⁰⁹ Bolgarska 2. armada (7., 5., 11., 2. pehotna divizija in konjeniška divizija)¹¹⁰ se je na izrazito obkoljevalnem položaju od Pelagonije vzdolž Crne reke ob Vardarju navzdol čez Blagušo in Belasico pripravljala za napad na anglo-francoske sile (57., 122., 156. in 10. pehotno divizijo).¹¹¹ Konec novembra je Sarrail začet z evakuacijo materiala, v noči s 3. na 4. december pa z umikom enot, istočasno, ko so Bolgari prehajali čez Crno reko. Skoraj povsod je bil umik izvršen po načrtu čeprav pod pritiskom štirih bolgarskih divizij, ki so zaman poskušale zaveznikom presekati pot umika. 11. in 12. decembra so zavezniške enote zapustile srbsko ozemlje. Bolgari so se ustavili 2 km od meje v skladu z zahtevo NVK. Zavezniške enote so nadaljevale umik proti Solunu kjer so formirale mostobran - utrjeno taborišče.¹¹² Bolgari so menili, da so zavezniki v "bitki na Vardarju" doživeli popoln poraz, BVK pa je bila prepričana, da bi njena vojska uspela prodreti do Soluna, če se ne bi ustavila na meji.¹¹³

Glede na kvantiteto in kvaliteto enot, ki so mu bile na voljo Sarrail na tako dolgi in nesigurni operacijski smeri ni mogel storiti dosti več. Iz zaledja so ga ogrožala grozeča grška stališča, saj je grška vlada 9. novembra obvestila zaveznike, da bo razorožila srbske, francoske in britanske enote, če se bodo prisiljene umakniti s srbskega na grško ozemlje. Nevarnost je bila tedaj velika: pet grških divizij se je nahajalu na območju okoli Soluna, tri vzhodno od Strume, ena v Lerinu, 1. in 2. armadni korpus pa sta dobila ukaz, da se premakneta iz Patrasa in Pireja v Solun. Bilo je dovolj razlogov za skrb za usodo majhne zavezniške vojske v času, ko so Nemci prihajali na grško mejo, kar bi ob vsakem trenutku lahko spodbudilo k delovanju germanofilskega kralja Konstantina ali njegov podobno usmerjen generalštab, ki so jih nemški agenti neprestano neovirano obdelovali. Potreben je bil

močan pritisk zaveznikov, flotna demonstracija in blokada, da je grška vlada opustila idejo o razorožitvi in sprejela zahteve Antante: umik grških enot iz Soluna in okolice, prosto in popolno razpolaganje z grškimi železnicami, ki potekajo proti meji; pravica do gradnje utrd ob Solunu in v njegovi okolici; pravica do preiskovanja ladij v grških teritorialnih vodah; Pravica do iskanja podmornic in njihovih baz na obalah Grčije.

Antanti ni mogoče toliko zameriti, da ni pomagala Srbiji oktobra in novembra z napadom proti Skopju, pač pa da ni že prej predvidela napada Centralnih sil in, sploh, da ni prej dojela strateškega pomena Balkana in Srednjega vzhoda. Joffra in Frencha je fascinirala zahodna fronta, ki sta jo nameravala prebiti (Champagne, Artois), kar naj bi - po njenem mnenju – rešilo tudi vse ostale probleme, Kitchenerjeva pozornost pa je bila posvečena Dardanelom in dozdevni grožnji Egiptu. To ne pomeni, da se Britanci ne bi mogli močneje angažirati v dolini Vardarja, vsaj v času Sarraillevega umika.

Francoska vlada in vrhovna komanda sta po odločitvi o umiku komaj pregovorili Britance, da vsaj v začetnem obdobju, ostanejo v Solunu. Britanska ministrica Gray in Kitchener sta se strinjala 9. decembra z Briandom, Gaglienim (?) in Joffrom, da je nujno treba zasesti obrambne položaje okoli Soluna s tem, da naj ta odločitev ne bi prejudicirala trajanja okupacije mesta, kar je pomenilo, da se jo lahko kadarkoli spremeni. Vendarle so, po nekaj obotavljanja v diskusijah, Britanci izkrcali štiri nove divizije (22., 26., 27. in 28. pehotno divizijo), ki so 13. decembra imele vso svojo pehoto v Solunu, artilerijo in komore pa samo deloma. To je bil konglomerat oficirjev in vojakov iz cele britanske vojske.¹¹⁴ Dve diviziji sta bili iz stare (regularne), dve pa iz nove, Kitchenerjeve, vojske. Istočasno, ko je Britancem dokazovala potrebnost ostajanja v Solunu je Francija prepričevala Rusijo, da Balkan ne more postati glavno bojevališče.¹¹⁵

Umik zaveznikov na grško ozemlje je povzročil nove spore med Falkenheimom in Conradom. To zelo zmanjšuje njihov interes za napad na zaveznike v Solunu brez sodelovanja Grčije, kar je bilo malo verjetno glede na njen strateški položaj in gospodarstvo izredno odvisno od pomorskega prometa. Conrad je želel premik proti Črni Gori ob pomoči dveh bolgarskih divizij in proti osrednji Albaniji s črte Debar -

Ohrid. Po Falkenheimovem mnenju te operacije niso bile nujne, že zato, ker iz Črne Gore in Albanije zaradi težko prehodnega terena ni pretila nikakršna nevarnost. Z mislimi je bil na zahodu in je zahteval dve avstrijski diviziji. Conrad mu je ponudil dve nemški diviziji v sestavi avstroogrške fronte proti Rusiji, za katere je Falkenheim menil, da so bile potrebne tam. Conrad prav tako ni nameraval opustiti ofenzive proti Črni Gori. Končno je, 21. decembra, obvestil Falkenheima, da je 3. armado potegnil iz Mackensenove sestave. Falkenheim je, besen, pisno protestiral zaradi prekinitve dogovora. Med dvema načelnikoma štabov je nastal spor, ki bo imel hude posledice.

ČEZ ČRNO GORO IN ALBANIJO

V situaciji, ki so jo ocenili kot obupno¹¹⁶ in brez povezave s SVK so komandanti srbskih armad (vojvodi Stepanović in Mišić, generala Živković in Jurišić-Šturm) na sestanku 29. novembra v Peći zavrnil predlog vojvode Mišića o prehodu v brezupno ofenzivo in odločili da se naslednji dan začne umik v smislu direktive SVK. Vojvoda Stepanović, umirjeni, zdravorazumski komandant, je tudi zavrnil predlog vojvode Mišića, da kot najstarejši prevzame komando nad vsemi armadami, z argumentom, da SVK obstaja kot zakonita oblast in da je to edina vez z domovino. Istega dne, ob novici s Cetinja, da je uradni nemški komuniké objavil konec ofenzive proti Srbiji (bilten NVK z 28. novembra) je konferenca komandantov armad na Mišićev predlog sprejela predlog, da se ustavi umik in izvedejo priprave za ofenzivo. Naslednji dan, na tretji konferenci komandantov armad, ob poročilu, da so se Enote novega območja morale umakniti iz Đakovice pod pritiskom sovražnika, ki je napadal tudi po drugih smereh, da se vendarle organizira umik v skladu z direktivo SVK. Samo Mišić je glasoval za ofenzivo. Na četrti seji, 1. decembra, je impulzivni Mišić menil, da je transport enot v Primorje neizvedljiv in predlagal, da se gre v ofenzivo in da vidimo od koga bežimo, in če uspemo, dobro, če ne uspemo, pošljemo sovražniku odposlance na pogajanja o zaustavitvi sovražnosti.¹¹⁷ Konferenca je ponovno odločila, da se nadaljuje delo v duhu direktive SVK in prve odločitve z 29. novembra.

Če je bila na pragu Črne Gore in Albanije obupna, se je situacija med umikom skozi te revne dežele še srhljivo poslabšala. Decembra se je lačna in izčrpana srbska vojska ob neizrecnem trpljenju mučno prebijala čez zaledenele in zamedene, v nižinah tudi močvirne konjske steze, skozi čisto redko naseljene kraje kjer ničesar ni

bilo in ničesar ni bilo moč nabaviti, mestoma, kamor ni segal prijateljski vpliv Esad-paše, tudi ob odporu albanskega prebivalstva. Na srečo, pritisk sovražnika ni bil hud, iz smeri Peći in Drima ga skoraj ni bilo. Sandžaška vojska s severa in 1. armada z vzhoda sta štitali to najbolj kritično fazo srbskega umika.

Nič še ni bilo ne predvideno niti pripravljeno za sprejem enot med umikom in v primorju. ZAPOZNELO zanimanje Pariza (po avstro-nemško-bolgarskem napadu) za komunikacijsko smer Jadransko morje - Srbija ni našlo ustreznega odmeva v SVK kjer je bila vsa pozornost usmerjena na dolino Vardarja in Solun. V Parizu se je šele 24. novembra razvedelo, da se bo srbska vojska umaknila na obalo Jadrana, če preboj proti Skopju ne bo uspešen. 29. novembra je srbska vlada zaprosila da se pošlje pomoč v hrani in materialu v Drač, Sv. Jovan Medovanski in Skadar. Začela je delovati tudi medzavezniška komisija za pomoč Srbiji formirana že v začetku novembra.¹¹⁸ Francoska vlada, ki je najhitreje reagirala na usodo Srbije, je že 16. novembra začela pošiljati moko v Brindisi, 28. novembra pa je ustanovila Francosko vojaško misijo v Albaniji, ki naj bi na kraju samem preučila stanje srbske vojske in način kako ji pomagati. Misijo je vodil zelo agilni in dobronamerni general Piarron de Mondésir. Londonska vlada je formirala Britansko jadransko misijo pod generalom Taylorjem s proviantskim oddelkom v Brindisiju in tehničnim v Albaniji. Velike količine hrane so se zbirale v Brindisiju, vendar pa je italijanska mornarica, ki naj bi jo prepeljala na albansko obalo, to opravljala zelo počasi, zaradi intervencije avstroogrške flote in njenega letalstva iz bližnjega Kotor, ki sta poškodovala precej ladij. Na vztrajanje Francije je bil prvi transport hrane izkrčan v Draču, h kateremu je težila samo Timoška vojska, 9. decembra, v Sv. Jovanu Medovanskem, pri katerem so bazirale vse ostale sile, pa šele 17. decembra, samo dvodnevni obrok nakar polnih šest dni zopet ni bilo ničesar. Razen tega ni bilo dovolj prevoznih sredstev za razdelitev hrane vojaštvu pa tudi dostavljeni prehrambeni artikli so bili neustrezni (koruza v zrnju, nepražena kava ...). O redni prehrani enot še dolgo ne bo moč govoriti. Po oceni Đoke Bogdanovića,¹¹⁹ glavnega intendanta srbske vojske je v teh težkih dneh v črnogorskih in albanskih soteskah srbska vojska imela okoli 60 000 žrtev ne upoštevajoč žrtev med regruti (Rezervnimi enotami) med Debrom in Valono.

Srbska vojska se je 1. januarja 1916, skupaj 139 750 ljudi nahajala na črti Podgorica – Skadar – Drač.¹²⁰ Po oceni SVK je bila prehrana slaba, posebej je primanjkovalo

moke, krmil in prepečenca (peksimita); nalezljivih bolezni ni bilo, večina bolezni pa je bila posledica lakote in izčrpanosti. Stanje srbske vojske v primorju je bilo res žalostno, morala in formalna disciplina sta zelo nizko padli, bojna pripravljenost še niže, o operacijah ni moglo biti govora. Še zmeraj pa je bila to organizirana celota, ni bila množica, temveč vojska, ki je zanikovala vse govorice, ki so jih begunci in dezertjerji v zavezniških deželah razširjali o njenem nepopravljivem stanju. Prav nasprotno, SVK je poudarjala da so na primorje prišli najboljši. Skozi trpljenje in težave se je izvršila resnično kruta selekcija.

Medtem se je začel izbor lokacije za počitek in reorganizacijo srbske vojske. Že obstoječa ideja SVK, da se za ta namen uporabi severna Albanija, kasneje pa tudi južna, okoli Valone, ni mogla biti uresničena. To bi bilo preblizu sovražnikovim vplivom z morja kopnega in iz zraka. SVK je nato razmišljala o Solunu. Joffre se je 26. decembra odločil za Krf, po pripombi Londona o možnih komplikacijah z Grčijo se je francoska vlada odločila prepeljati srbsko vojsko v Biserto (Tunis). Joffre je vztrajal pri Krfu in poudaril, da bi Biserta zahtevala preveč ladijskega prostora, kar upočasnilo evakuacijo Dardanelov in transport težke artiljerije v Solun, medtem ko bi okupacija Krfa hkrati onemogočila oskrbovanje sovražnikovih podmornic z otoka. Francoska vlada je sprejela te razloge 5. januarja, šest dni kasneje se je na Krfu izkrcal 6. lovski bataljon, da bi izvedel potrebne priprave. Grška administracija je ostala na otoku, le luško upravo, policijo in radijsko postajo so prevzeli Francozi.

Vzporedno se je reševalo vprašanje vkrcevalnih luk. Da bi vojski prihranili odvečne pohode, je SVK zahtevala, da se severna, glavna skupina vkrca v Sv. Jovanu Medovanskem, Timoška vojska pa v Draču in Valoni. Britanci in Francozi (admiral Truebridge,¹²¹ guverner Sv. Jovana Medovskega in general Mondésir, šef francoske vojaške misije) so zahtevali premik srbske vojske proti jugu zaradi majhne kapacitete teh albanskih luk (ladje niso mogle niti pristajati) in nevarnosti od avstroogrške mornarice, Italijani pa niso dovolili Srbom prehoda na levo obalo Škumbe. General Guerini, komandant italijanske brigade, ki je 20. decembra prispela iz Valone v Drač, je zagrozil tudi z uporabo sile.¹²² V to popolnoma logistično in humanitarno vprašanje se je, očitno, vmešala tudi politika. Italijanska vlada je v Srbih videla tekmece za posest Albanije. General Bertotti, komandant italijanskih enot v Albaniji je zahteval - glede na izjavo kralja Petra generalu Mondésirju - da se regent Aleksander svečano

obveže, da ne bo nikoli zahteval ozemlja na katerem se bo zbrala srbska vojska.¹²³ Tako ravnanje je pri Srbih in Francozih zbudilo dvome o dobrih namerah italijanskih oblasti.¹²⁴

Evakuacija Srbov iz Albanije se je dodatno zapletla zaradi avstroogrske ofenzive proti Črni Gori.

NAPAD NA ČRNO GORO

Konec novembra je Conrad, ki so ga vznemirila poročila o italijanskem delovanju v Albaniji, sprejel odločitev o dokončnem obračunu s Črno Goro. Zamislil si je napad s treh strani s težiščem na zahodu iz Boko Kotorske proti Lovćenu, kjer je bilo mogoče v najkrajšem času zbrati močne sile, še posebej artilerijske. Za preusmeritev črnogorske pozornosti na drugo stran je Conrad 3. decembra ukazal napotitev kombiniranih odredov proti Tari, kar je dva dni kasneje Mackensen še poudaril z ukazom za prodor 62. pehotne divizije na Taro, z levim krilom pri Mojkovcu, XIX. Armadnemu Korpusu za prodor v Bijelo Polje in Berane in VIII. Armadnemu Korpusu za prodor v Rožaj in Peć. Ko je 5. decembra zvečer zvedel za srbski umik čez Črno goro in Albanijo je nemški feldmaršal ukazal premik tudi proti Andrijevi, ki jo je imel za zelo pomembno kot izhodišče poti za Skadar. Vseh teh vabljevih ciljev 3. armada ni mogla doseči. Njeno glavnino so paralizirale težave z oskrbo. Sicer pa, Conrad je, z Mackensenovim soglasjem, kmalu umaknil XIX. Armadni Korpus v Boko zaradi napada na Lovćen.

Vseeno, znatne sile so napredovale: 6. pehotna divizija se je 13. decembra prebila do Tare, naslednjega dne je svoje levo krilo razširila proti Mojkovcu in v skupnem delovanju s 53. pehotno divizijo zasedla Bijelo Polje. Vzhodno od Mojkovca, po vztrajnih bojih, so se deli Sandžaške vojske umaknili šele 24. decembra. V celoti se je v drugi polovici decembra Sandžaška vojska postopoma umaknila na črto Čakor - Mojkovac - reka Tara, kjer je še naprej ščitila levi bok umikajočih se Srbov. Natančneje, vsa črnogorska vojska je s svojim položajem, razporeditvijo in odporom varovala srbski umik. Zdaj, ko se je srbska vojska nahajala okoli Podgorice, Skadra in južneje, je najpomembnejša vloga pripadla zahodni črnogorski fronti čez katero je vodila najkrajša smer ogrožanja srbske evakuacije iz Albanije.

Napad na Črno Goro je Conrad zaupal okrepljeni 3. armadi, ki jo je, kot smo videli, 21. decembra izvlekel iz sestava Mackensenove armadne skupine. General Kovess je organiziral tri napadalne skupine: zahodno: 69 bataljonov in 63 baterij oziroma 57 570 pušk in 672 artilerijskih orožij (58 ladijskih velikega dosega); severno: 14 bataljonov in 13 baterij oziroma 9 355 pušk in 51 artilerijskih orožij; vzhodno: 41 bataljonov in 28 baterij oziroma 34 085 pušk in 104 artilerijska orožja.¹²⁵ Zahodna skupina s težiščem iz Boke Kotorske in Krivošij naj bi po zavzetju Lovćena prodrla do črte Virpazar – Podgorica medtem, ko naj bi severna in vzhodna skupina z delovanjem prek Mojkovca oziroma Berana proti Podgorici vezali nasprotnikove sile. Pri oceni operativnih učinkov te ofenzive na umikajočo se srbsko vojsko je treba upoštevati, da je bila prvotno predvidena za 20. december pa je šele 11. decembra zaradi majhnih kapacitet ozkotirnih bosanskih železnic začetek prestavljen na prvo dekada januarja, pri oceni težišča ofenzive pa je treba opaziti, da nikjer drugje ne bi bilo možno koncentrirati toliko artilerije z zadostno količino municije, ki je predstavljala udarno moč za začetek napada.

Po umiku srbske vojske Črni Gori ni preostalo veliko strateških alternativ: sprejeti boj na meji brez vsakršne pomoči zaveznikov, dokler bi pač šlo, ali pa se v primernem trenutku umakniti proti Podgorici in Skadru ob predhodni evakuaciji državnih ustanov kakor je to naredila Srbija. Drugo možnost je predlagal predsednik vlade in komandant sandžaške vojske Janko Vukotić. Ker skupščina na zasedanju 25. decembra ni sprejela tega načrta je Vukotićeva vlada odstopila. Nova vlada Lazarja Mijuškovića se je odločila za prvo možnost.¹²⁶ Ob tem se moramo spomniti, da je bila črnogorska vojska miličniškega tipa, ki bi se, četudi na krajši razdalji, težje umikala kot regularna srbska vojska, ki pa je vseeno med umikom izgubila zelo veliko ljudi.

Čeprav je bilo jasno, da sovražnik koncentrira sile v Boki - z Lovćena se je to moralo tudi videti - in da v novi strateški situaciji ta kratka smer proti Podgorici in Skadru seka pot umika vsem črnogorskim silam, je težišče črnogorske vseeno ostalo pri Sandžaški vojski z zelo malo enotami v rezervi.¹²⁷ Poleg svoje neprimerljive absolutne premoči nad črnogorsko vojsko je v smeri Lovćena Kovess dosegel tudi relativno premoč.

Zaradi fiksiranja črnogorskih sil na severovzhodu dežele, da bi tako koristil napadu na Lovćen, je Kovess ukazal, da VIII. Armadni Korpus zasede Berane ob podpori treh brigad levega krila 62. pehotne divizije, ki naj bi napredovale na Mojkovac, sedlo med Bjelasico in Sinjajevino. Ta operacija obkoljevanja se je začela 5. januarja. Čez zamedeno razvodnico Ibra in Lima je VIII. Armadni Korpus med ogorčenimi boji potisnil Vasojeviško skupino (Gornjevasojeviško in Spodnjevasojeviško brigado) in šele 10. januarja zavzel Berane kjer se je ustavil. Napad levega krila 62. pehotne brigade začel 6. januarja so kmalu ustavili pri Mojkovcu; dan kasneje je močan protinapad Mojkovške skupine Sandžaške vojske (1. Sandžaške divizije) odbil avstroogrške sile od Mojkovca, kar je pomenilo občuten neuspeh.¹²⁸ Na Tari, proti Andrijevi in Plavu niso dosegli ničesar. Tako se je na tej strani ofenziva ustavila.

Napad na Lovćen se je začel 8. januarja ob zori z obstreljevanjem iz nekaj sto artilerijskih orožij. Pod zaščito tega obstreljevanja je pehota prešla v napad vendar jo je sprejel močan odpor. Še dopoldan so utihnili črnogorski topovi. Naslednjega dne ob zori je množično obstreljevanje iz vseh topov povleklo naprej cel XIX. Armadni Korpus. Tekom 10. januarja so zasedli glavni črnogorski položaj na robu planote skupaj z vrhom Lovćena. Z osvojitvijo sedla na Krstacu so napadalci obvladovali najvažnejšo komunikacijo in najboljšo smer za napredovanje proti glavnemu mestu Cetinju. Medtem ko sta severna in vzhodna fronta uspešno in zanesljivo odbijali sovražnikove napade se je na najvažnejši zahodni smeri zgodil zlom. Vojaki so odklonili ukaz za protinapad.¹²⁹ Enote, ki ji je ČVK ta dan na zahodno fronto poslala iz Sandžaške vojske in rezerve v Podgorici, niso mogle ničesar popraviti v tej že brezupni situaciji, ki se je le še vrtoglavo slabšala.

Črnogorska vlada je že zvečer 9. januarja predlagala kralju Nikoli, da pošlje sovražniku odposlance, kar je on odločno odklonil, ni pa sprejel odstopa vlade. Vladin predlog je sprejel 11. januarja nakar so odposlanci poslani, da se dogovorijo o šestdnevnem premirju. Avstroogrška VK je 12. januarja sprejela predlog o premirju in zahtevala brezpogojno kapitulacijo črnogorske vojske. Tega dne so avstroogrške sile brez boja vkorakale v Cetinje, serdar Janko pa je postavljen za komandanta zaščitnih enot za obrambo smeri proti Podgorici in Skadru. Isti dan je francoska vlada obvestila črnogorsko, da bo v primeru umika dala Črnogorcem vso pomoč, kakor jo daje

Srbom,¹³⁰ kar ni moglo zelo opogumljajoče delovati na mnoge Črnogorce, ki so bili očevidci kalvarije skozi katero je šla srbska vojska.

S kraljevim privoljenjem je Mijuškovićevo vlada poslala 13. januarja noto avstroogrski vladi z zahtevo po ustavitvi operacij in določitvi delegatov za sklenitev miru, v tem smislu pa je kralj Nikola poslal tudi lastnoročno pismo cesarju Francu Jožefu. Dan kasneje je polkovnik Pešić, načelnik štaba ČVK v posebnem referatu informiral kralja, da je na zahodni fronti vsak nadaljni odpor nemogoč in predlagal, da se začnejo pogajanja o miru, hkrati pa da se dvor, vlada in vrhovna komanda premaknejo v Skadar, kjer bi se organizirala obramba in nadaljeval boj, če sovražnik ne bi sprejel častnega miru. Po kraljevem pismu in vladni noti s 13. januarja je avstroogrška VK 16. januarja pristala na šestdnevno premirje pod pogojem popolne kapitulacije in nemotenega nadaljevanja operacij njene vojske preko črnogorskega ozemlja, kar je črnogorska vlada sprejela isti dan. Po tem je kralj 17. januarja zapustil državo, za njim je odšel tudi predsednik vlade, umakili so tudi vse srbske oficirje, skupaj z načelnikom štaba polkovnikom Petrom Pešićem, na njegovo mesto so s kraljevim ukazom postavili serdarja Janka Vukotića. Sovražnosti so prenehale 17. januarja ob 10. uri. Medtem ko je nepopolna črnogorska vlada, ki so jo sestavljali trije ministri, začela pogajanja s sovražnikom, so avstroogrške enote neovirano napredovale proti Skadru kamor so vkorakale 23. januarja in tako presekale pot umika črnogorskim enotam. Dan prej, na osnovi naloga vojnega ministra, je načelnik štaba ČVK Janko Vukotić razpustil vojsko. Kapitulacijo so dogovorili 23. januarja, podpisali pa dva dni kasneje. Medtem, 21. januarja so kralja Nikolo iz Sv. Jovana Medovskega z italijansko torpedovko prepeljali v Brindisi od koder je 24. januarja z depešo Janku Vukotiću ukazal energičen odpor sovražniku, v primeru umika pa - dobesedno - sledite poti srbske vojske, nihče pa naj ne bi smel voditi nikakršnih pogajanj.¹³¹ Pogajanja o miru so se vseeno začela na Cetinju 28. januarja. Dunaj jih je kmalu prekinil, ker se ni dalo dobiti polnomočja od kralja Nikole, tako da je pod pritiskom avstroogrške VK v Črni Gori uvedena vojaška uprava.¹³² Za srbsko vojsko je odšlo okoli 4 000 ljudi pretežno prostovoljcev iz Bosne in Hercegovine¹³³, ki so se vključili v njeno sestavo.

PREHOD NA KRF

Dogodki v Črni gori so ogrozili obstoj srbske vojske. V skladu s svojo idejo o razdelitvi Albanije se je Conrad odločil, da zasede severno področje do črte Mati - Debar, 17. januarja pa je poslal osem brigad na območje Skadra. Računal je, da bodo Bolgari ki so prispeli do pred Elbasan, sodelovali v smeri Drača.

To nevarnost je SVK takoj opazila. 1. armada (vsega skupaj nekaj tisoč pušk) je kot sovražniku najbližja prevzela zavarovanje, SVK pa je pri zaveznikih vztrajala, da se bistveno pospeši evakuacija, ki se je začela 6. januarja v Draču naslednjega dne pa tudi v Sv. Jovanu Medovskem z vsega nekaj sto ljudmi. Naslednji transport je zapustil Drač šele 9. januarja z 204 ljudmi Sv. Jovana pa 13. januarja s 1 000 ljudmi. Bilo je očitno, da bi ob takem tempu vkrcavanje srbske vojske z množico beguncev trajalo mesece. V osnovi problema je bilo pomanjkanje transportnih ladij pa tudi kapaciteta luk. Draška je bila tehnično nekaj bolje opremljena od popolnoma neprimerne medovske pa tudi manj izpostavljena z morja in kopnega. Niti ena ni bila primerna za vkrcavanje živine. Najboljša in najbolj zaščitena pred delovanjem sovražnika je bila luka v oddaljeni Valoni. Zavezniki so vztrajali, da se tja napoti čim večji del srbske vojske. Zdaj so Italijani to dovolili - šele 6. januarja so odobrili izčrpanim regrutom (Rezervna vojska - inšpektor polkovnik Ristić) premik v Valono.¹⁵⁴ Ukaz SVK je skupino iz Drača napotil v Valono, skadarska pa naj bi se vkrcala deloma v Sv. Jovanu, deloma pa v Draču.¹³⁵ To drsenje vzdolž obale, kakor so ga imenovali Francozi (glissement), dolgo 250 km (Skadar -Valona) po močvirnih brezpotjih pod udari zimskih mediteranskih deževij je bilo za mnoge hujša kalvarija od tiste, ki so jo preživeli do obale. Tehnični oddelek Britanske jadranske misije je znatno olajšal ta pohod s popravilom cest skozi močvirja in ureditvijo prehodov čez reke. Na srečo se je v kasnejši fazi te boleče operacije oskrba vse bolj izboljševala. Redno izvajane premike je vodila SVK. Vlada se je 14. januarja v Sv. Jovanu vkrcala za Brindisi odkoder so jo prepeljali na Krf. Lahko si je zamisliti ogorčenje Srbov, ko je italijanski general Bertotti zahteval, da naj se srbske enote ne vkrcavajo v Valoni temveč v Santa Quaranti (?) (Saranda), kakih 40 kilometrov južneje, kar je SVK ob francoski podpori energično zavrnila.¹³⁶

Sovražnik ni neobzdrano prodiral. Avstroogrške sile zelo počasi in v majhnem številu zaradi težav z oskrbo. Bolgari, katerih interesi so ležali v Makedoniji, sploh ne. Prvie so prodrle do reke Mati konec januarja. Pri Prezi je 2. in 3. februarja prišlo do bojev,

ko je Donavska II. divizija v protinapadu zavrnila bataljon, ki se je pod zaščito teme prikradel do srbskih položajev. Umik so vznemirjale občasne zasede albanskih roparskih tolp, ki so jih pretežno organizirali avstroogrski oficirji.

Po odhodu Srbov (SVK 6. februarja in 1. armada 9. februarja) iz Drača je tam na zahtevo vlade v nasprotju s Cadornovim stališčem ostala italijanska brigada pod generalom Fererrom, ki je zamenjal Guerinija. 23. februarja je pričakala napad večkratno premočnih avstroogrskih enot. Pod pritiskom tega napada se je v zelo neugodnih okoliščinah vkrcala na ladje.¹³⁷ Avstroogrške predhodnice so prodrle do reke Škumbi.

Medtem se je srbska vojska vkrcavala za Krf. Do 23. februarja so prepeljali 133 050 vojakov.¹³⁸ Dan prej se je Pašić, predsednik srbske vlade, pisno zahvalil italijanskemu admiralu Cutinelliju, ki je vodil evakuacijo. Deset tisoč konj se je vkrcavalo v marcu, konjeniško divizijo pa so kot poslednjo enoto prepeljali 5. aprila 1916.¹³⁹